

Stödmaterial -

till rutin för arbete med barns
och elevers språk-, läs- och
skrivutveckling

Barn- och ungdomsförvaltningen

Fastställd av kvalitetschef 2019-08-07,
Reviderad HT22

Innehåll

Stödmaterial för Rutin för arbete med barns och elevers språk-, läs- och skrivutveckling	1
Stödmaterialiet kompletterar rutinen	3
Rutin och handlingsplan för språk och kommunikation	3
Lokala målbilder och hållpunkter samt kunskapskrav för språk-, läs- och skrivutveckling.....	4
Vad innebär hållpunkt för förskoleklass?.....	4
Vad innebär kunskapskrav och hållpunkt för åk 1?	6
Vad innebär hållpunkten för åk 2?.....	7
För åk 4-9	8
Frågeställningar som stöd	8
Främjande och förebyggande arbete	9
Observation, kartläggning/bedömning och analys	11
Tidiga insatser, åtgärder och särskilt stöd	13
Uppföljning, utvärdering, utveckling & utmaning.....	14
Överlämning och mottagande	15
Angående val av strategier, metoder och material	16
Vid handlingsplanens framtagande.....	17
Referenser	18
Bilaga.....	19

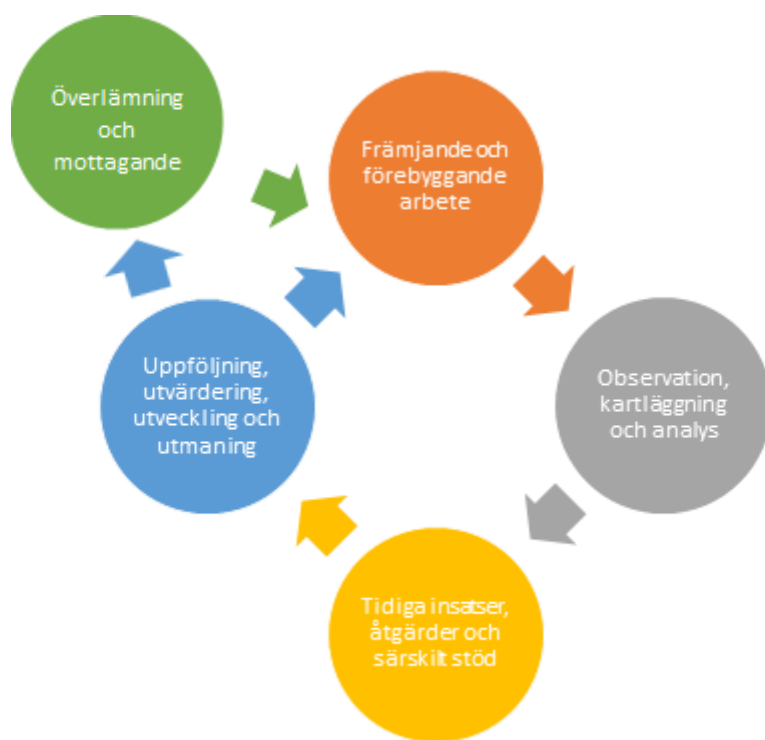
Stödmaterialiet kompletterar rutinen

Detta stödmaterial kompletterar *Rutin för arbete med barn och elevers språk-, läs- och skrivutveckling*.

Stödmaterialiet syftar till att förtydliga, stödja och underlätta arbetet med barns och elevers språk-, läs- och skrivutveckling i alla ämnen samt framtagandet av en förskole/skolgemensam handlingsplan.

Rutin och handlingsplan för språk och kommunikation

Med utgångspunkt i *Rutin för arbete med barn och elevers språk-läs- och skrivutveckling* utformar och använder varje enskild förskola och skola sin egna *gemensamma handlingsplan för språk och kommunikation*. Detta ska ses som en del av det systematiska kvalitetsarbetet och bygger på forskning och beprövad erfarenhet. Alla pedagoger och lärare är delaktiga i processen av framtagandet och genomförandet då ett medvetet arbete kring språk-, läs- och skrivutveckling i alla ämnen är en integrerad del av barnens och elevernas hela skoldag.

Bilden ovan visualiserar rutingången och de olika delprocesserna som ett flödeschema över ett läsår. Rutinen är tänkt att fungera som ett ramverk och är gemensam för hela BUF. Rutingången visar att det är flera olika delprocesser som måste samverka för att barn och elever ska kunna uppnå en god språk-, läs- och skrivutveckling. Delprocesserna är inte skarpt avgränsade utan överlappar och kompletterar varandra samt pågår i flera fall kontinuerligt. Rutingången är tillämpbar i ett 1-16 års perspektiv. Genom att förskola och skola tar fram en egen gemensam handlingsplan, med utgångspunkt i *Rutin för arbete med barn och elevers språk-läs- och skrivutveckling*, synliggörs och medvetandegörs verksamhetens arbetssätt, pedagogiska förhållningssätt samt dess styrkor och

utvecklingsbehov. Som ett stöd behöver verksamheten återkommande ställa sig frågorna: Vad gör vi? Varför gör vi det? Hur gör vi? Vad blev resultatet? Hur går vi vidare?

Lokala målbilder och hållpunkter samt kunskapskrav för språk-, läs- och skrivutveckling

Som ett stöd för att följa och utmana barns och elevers språk-, läs och skrivutveckling har lokala målbilder för förskolan och lokala hållpunkter för förskoleklass och åk 2 tagits fram. Dessa kompletterar förskolans mål och riktlinjer, kartläggningmaterialet i förskoleklass (Hitta språket) samt de nationella kunskapskraven i åk 1 och åk 3. Hållpunkterna ska ses som **lägsta godtagbara nivåer** för elevers språk-, läs- och skrivutveckling i alla ämnen och ämnesområden i **slutet** av de läsår de gäller för. Målbilder och hållpunkter finns i skriften *Rutin för arbete med barn och elevers språk-läs- och skrivutveckling*. Förskolans målbilder hittas även som bilaga längst bak i detta stödmaterial.

Målbilderna och hållpunkterna står för en riktning och medvetenhet kring språk-, läs- och skrivutveckling och utgör en viktig del i det främjande och förebyggande arbetet samt de tidiga insatserna. Målbilder och hållpunkter utgör ett viktigt underlag vid överlämning och mottagande vid övergångar inom och mellan verksamheter.

Att fundera kring i förskolan

Hur skapar vi tillgängliga språk- och kunskapsutvecklande lärmiljöer och aktiviteter där samtalande, läsande och skrivande ingår naturligt i vardagen? Om vi har barn som inte uppvisar något intresse eller förståelse för bokstäver, bokstavljud och språklekar; hur går vi vidare då? Om vi har barn som inte tycker om att lyssna på högläsning; hur arbetar vi så att dessa barn utvecklar ord-, text- och läsförståelse?

Vad innebär hållpunkt för förskoleklass?

Hållpunkt för förskoleklass

” Alla elever utvecklar en god fonologisk och fonemisk medvetenhet och har därmed en god grund inför den kommande formella läs- och skrivinläringen i åk 1. Alla elever har en effektiv bokstavskänedom. Alla elever utvecklar sin språk-, ord-, text- och läsförståelse samt sin förmåga att kunna kommunicera och reflektera kring detta i tal och skrift i olika sammanhang och för skilda syften.”

”Fonologisk och fonemisk medvetenhet”

Att vara fonologiskt och fonemiskt medveten innebär att kunna skifta fokus mellan språkets innehållssida till dess formsida, dvs. hur språket och orden är uppbyggda. Det innebär bl.a. att barnen och eleverna förstår funktionen av rim genom att vissa ord slutar på samma stavelse och har möjlighet att identifiera detta samt komma på egna rimord. Det innebär också att kunna identifiera olika språkljud i ord och höra vilket ljud som kommer först eller sist i ett ord samt om vissa ord

börjar på samma ljud. En annan förmåga är att kunna höra vilket ord som är längst av olika ord, t.ex. *tändsticksask* är längre än ordet *tåg*, även om fenomenet *tåg* är mycket större än en *tändsticksask*.

Många barn och elever är i tidig ålder väldigt nyfikna på språkets struktur och dess uppbyggnad. Det gäller därför att lärmiljön erbjuder varierade och meningsfulla sammanhang där nyfikenhet för språket och språkljuden väcks. Detta görs kanske inte främst under formella former, dvs. i arrangerade inlärningssituationer, utan i olika lärmiljöer samt med utgångspunkt i barns erfarenheter, intresseområden och samspel med andra. Dock finns det även de barn och elever som inte uppvisar detta intresse. Att identifiera dessa och sätta in adekvata åtgärder tidigt kan vara helt avgörande för dessa barns och elevers fortsatta språk-, läs- och skrivutveckling.

”Effektiv bokstavskunskap”

Att ha en effektiv bokstavskunskap innebär att barn och elever kan identifiera bokstäverna, kan bokstävernas namn och vet vilket ljud som hör till respektive bokstav samt har en förståelse för bokstavsljudets position i ordet (t ex /f/-ljudet i *fisk*, *tuff*, *skaffa*). Att endast kunna rabbla alfabetet utantill innebär inte att barnen och eleverna uppnått en effektiv bokstavskunskap. Fokus ligger istället på hur barn och elever kan använda sig av och identifiera bokstavsljuden och bokstäverna i olika meningsfulla sammanhang.

”Språk-, ord-, text- och läsförståelse”

Avgörande för alla barns och elevers språk- och kunskapsutveckling är ett rikt ord- och begreppsförråd. Ett rikt ordföråd ger barn och elever förutsättningar att ta till sig och förstå det innehåll som finns i olika texttyper och böcker. Barn och elever lär sig reflektera kring och analysera text och bild redan innan de kan läsa. Detta genom bl.a. samtal, dialog och högläsning. Utveckling av språk-, text- och läsförståelse sker i sociala sammanhang knutet till barns och elevers egen erfarenhetsvärld.

Att fundera kring i förskoleklass

Om vi har elever som inte uppvisar något intresse eller förståelse för bokstäver, bokstavsljud och språklekar; hur går vi vidare då? Om vi har elever som inte tycker om att lyssna på högläsning; hur arbetar vi så att dessa elever utvecklar sin språk-, ord-, text- och läsförståelse? Om vi har elever som kommer till f-klass och redan kan läsa; hur utmanar vi dessa elever vidare?

Vad innebär kunskapskrav och hållpunkt för åk 1?

Kunskapskrav för läsförståelse i svenska/svenska som andraspråk

”Eleven kan läsa meningar i enkla, bekanta och elevnära texter genom att använda ljudningsstrategi och helordsläsning på ett delvis fungerande sätt. Genom att kommentera och återge någon för eleven viktig del av innehållet på ett enkelt sätt visar eleven begynnande läsförståelse. Med stöd av bilder eller frågor kan eleven också uppmärksamma när det uppstår problem med läsningen av ord eller med förståelse av sammanhanget och prövar då att läsa om och korrigera sig själv. I samtal om texter som eleven lyssnat till kan eleven föra enkla resonemang/utifrån sina egna referensramar (sva) om texters tydligt framträdande innehåll och jämföra detta med egna erfarenheter.”

Kompletterade hållpunkt för åk 1

”Alla elever lämnar åk 1 med en fungerande avkodningsförmåga. Eleverna klarar av att skriva ljudenligt stavade ord för hand och med tangentbord. Eleverna uttrycker egna berättelser, erfarenheter, tankar och åsikter i tal och skrift samt utvecklar sin språk-, ord- och textförståelse.”

”Fungerande avkodningsförmåga”

Avkodning motsvarar den tekniska delen av läsningen, vilket i den tidiga läsinlärningen ofta börjar med att elever ljudar sig fram. Avkodningen är i de flesta fall beroende av en snabb bokstav-ljudkoppling för att anses riktigt effektiv. Eleverna behöver också lära sig ordbilder, dvs lära sig läsa ord som helord för att inte avkodningen ska ta för lång tid och påverka läsförståelsen. Detta är något som utvecklas hela tiden under de första skolåren för att sedan vara så gott som automatiserat när eleverna börjar åk 3. Att kunna läsa med flyt innebär att det tar rimligt lång tid för eleven att ta sig igenom en text samt att eleven läser orden korrekt. Att mäta ordavkodning är relativt enkelt med hjälp av olika normerade kartläggningmaterial.

”Berättar och uttrycker egna erfarenheter, tankar och åsikter i skrift”

Eleverna skriver olika typer av enklare texter med olika syften och olika mottagare. Tonvikt läggs vid innehållet snarare än formen. Alla elever bör redan i åk 1 lära sig hantera olika digitala verktyg som ljudningsprogram och talsyntes, vilka utgör en viktig del i det förebyggande arbetet och de tidiga insatserna.

”Utvecklar språk-, ord-, läs- och textförståelse”

Barn och elever utvecklar sin språkförståelse i sociala sammanhang och i mötet med olika texter. En utvecklad språkförståelse har en stor betydelse för den vidare språk- och kunskapsutvecklingen och därmed också ett samband med skolframgång. Mängden texter som barnen och eleverna möter har också ett direkt samband med deras ord- och begreppsförrådsutveckling.

Ordförrådets storlek är i sin tur en förutsättning för en god text- och läsförståelseutveckling. Barnen och eleverna behöver tidigt tillägna sig ett ”skolspråk” och ett ämnesspecifikt begreppsförråd för att varje dag kunna vara deltagare i ett skriftspråkligt samhälle som bl.a. innehåller, analoga, digitala och visuella medier. Läsförståelse innefattar barns och elevers förmåga att tolka, förstå och reflektera

kring en text och dess innehåll, oavsett om barnet eller eleven läser texten själv eller om texten blir uppläst. Läsförståelse kan därför i detta sammanhang likställas med begreppet textförståelse.

Ur ett kartläggande perspektiv kan det ibland vara av stor vikt att skilja på begreppen läsförståelse, textförståelse och hörförståelse. Läraren behöver ta reda på om en elev själv klarar av att avkoda och förstå en text eller om det finns en bristfällig avkodningsförmåga som begränsar tillägnet av text. Detta kan vara avgörande när det gäller åtgärder och särskilt stöd. Det finns dock ett positivt samband mellan avkodning och läs/textförståelse, där det ena underlättar för det andra och tvärtom.

Att fundera kring i åk 1

Om vi har elever som inte utvecklar en fungerande avkodningsförmåga i åk 1; hur går vi vidare? Vilka insatser genomför vi på skol-, grupp- och individnivå? Hur säkerställer vi att eleverna får möjlighet att utveckla sin språk-, ord-, begrepps-, och text/läsförståelse även i dessa fall? Om vi har elever som redan har kommit långt i sin avkodning och/eller språk-, ord-, text- och läsförståelse; hur går vi vidare så att dessa elever kan nå ännu längre? Vilka insatser genomför vi på skol-, grupp- och individnivå? Hur använder vi oss i undervisningen av olika digitala verktyg för att stimulera elevernas språk-, läs- och skrivutveckling?

Vad innebär hållpunkten för åk 2?

Alla elever har utvecklat sitt läsflyt, dvs. läser med god hastighet, ordigenkänning (med hjälp av ljudning och ortografisk läsning) och prosodi, samt sin språk-, ord-, text- och läsförståelse. Eleverna reflekterar och drar slutsatser kring innehållet med hjälp av olika förståelsestrategier. Eleverna använder sig av alla bokstäver i skrift och stavar elevnära ord med allt större säkerhet. Eleverna skapar enkla berättelser/faktatexter i skrift med början till viss struktur, dvs. inledning, handling och avslutning och utvecklar strategier för att ombearbeta sitt innehåll.

”Läsflyt”

Att eleven har ett gott läsflyt innebär att denne har en god avkodningsförmåga, läshastighet, ordigenkänning och intonation. Elevens läsflyt påverkas i hög grad av den typ av text (genre, svårighetsgrad, antal okända/kända ord mm) eleven möter.

Läshastighet är ett mått på hur många ord en elev hinner läsa på t.ex. en minut. Läshastighet i sig räcker dock inte som mått på om en elev har ett gott läsflyt, då det inte ger tillräcklig information kring elevens avkodningsförmåga. Det finns elever som tycks ha ett gott läsflyt pga. att de har en god läshastighet, men där läsningen präglas av många felläsningar och där eleven inte reflekterar kring det lästa.

Ortografisk läsning avser förmågan att känna igen ett skrivet ord som en helbild, dvs utan att behöva ljuda ihop ordet, oberoende av kontext. I den tidiga läsutvecklingen klarar de flesta barn och elever av att känna igen ordbilder såsom sitt och sin familjs namn utan att de egentligen kan läsa. Allt eftersom elevens avkodningsförmåga utvecklas övergår den första ljudande läsningen till ortografisk helordsläsning, främst då av korta, elevnära ord och därefter till att även gälla längre och mer ovanliga

ord. Eleven behöver dock ha kunskap om båda strategierna (ljudande läsning och ortografisk läsning) för att avkodningen ska bli så effektiv som möjligt.

”Förståelsestrategier”

Genom lärarnas modellande får eleverna kunskap om och lär sig använda flera olika förståelsestrategier vid textbearbetning samt vid skrivning. Eleverna kan då förutsäga ett händelseförlopp, sammanfatta och klargöra ett textinnehåll, ställa frågor på det lästa på olika nivåer samt kritiskt granska en text. Andra exempel på förståelsestrategier är t.ex.:

- att koppla text till sig själv och sina egna erfarenheter
- att koppla text till text, dvs. att kunna jämföra olika texter med olika syften
- att koppla text till omvärlden, dvs. att kunna relatera och jämföra text med det som händer runt omkring oss och i världen i stort

Förståelsestrategier hjälper barnen och eleverna att tolka, förstå och analysera text även i andra sammanhang än i arrangerade inlärningsituationer.

Att fundera kring i åk 2-3

Om eleverna inte utvecklar ett läsflyt; vad gör vi då? Hur utmanar vi alla elever i att vidareutveckla förståelsestrategier, så att de kan tillämpa dem vid textbearbetning i alla ämnen?

För åk 4-9

Det språk-, läs- och skrivutvecklande arbetet i åk 4-9 utgår från läroplanens kunskapskrav för åk 6 och åk 9. Till stöd för arbetet används den framtagna verksamhetsgemensamma handlingsplanen som bygger på delprocesserna i *Rutin för arbete med barns och elevers språk-, läs- och skrivutveckling*. Ytterligare stöd kan ges i detta stödmaterial samt de kvalitativa kartläggningsmaterialen *Nya språket byfter* (åk 4-6), *Språket på väg* (åk 7-9) och *Bygga svenska* (åk 4-9).

Att fundera kring i åk 4-9

Hur skapar vi en varierad och meningsfull skriftspråksmiljö där samtalande, läsning och skrivning av olika slags texter präglar undervisningen i alla ämnen? Om vi har elever som inte anpassar och varierar användningen av förståelsestrategier på ett fungerande och effektivt sätt utifrån olika genrer och syften; hur går vi vidare då?

Frågeställningar som stöd

Som ett ytterligare stöd för förskolor och skolor i upprättandet av handlingsplanen finns under varje delprocess ett antal frågeställningar, där man väljer ut de frågeställningar som är relevanta för sin förskola/skola. Dessa frågeställningar används med fördel av rektor/förskolechef, lärare, specialpedagoger, pedagoger samt annan personal i en kollegial dialog för att förskolan och skolan ska få en gemensam och likvärdig syn på språk-, läs- och skrivutveckling samt hur detta arbete ska fortskrida, följas upp och vidareutvecklas.

Personal i förskolan kan med fördel även använda självskattningen av de språkliga målbilderna som är framtagna kring meningsskapande sammanhang, reflektion och utforskande samt dialogiska miljöer i arbetet med de olika delprocesserna.

Frågeställningarna syftar till att skapa utvecklingsprocesser kring undervisningen, vilka i nästa steg ska ge effekter på elevernas lärande.

Främjande och förebyggande arbete

”Alla barn och elever ska ges den ledning och stimulans som de behöver i sitt lärande och sin personliga utveckling för att de utifrån sina egna förutsättningar ska kunna utvecklas så långt som möjligt enligt utbildningens mål” (SFS 2010:800). Barn och elever kommer till förskola och skola med väldigt varierande språk-, läs- och skriverfärdigheter och kunskaper. Många barn utvecklar tidigt ett stort ord- och begreppsörråd medan andra behöver mer stöd i sin språkutveckling. I skolan finns det de elever som lär sig läsa tidigt, medan andra behöver längre tid på sig för att ”knäcka läskoden”.

Främjande och
förebyggande
arbete

Det är varje förskolas och skolas uppgift att tillgodose dessa olikheter. All forskning visar att det främjande och förebyggande arbetet har en avgörande betydelse för en framgångsrik skolgång. Detta innebär att förskolor och skolor behöver ha en medveten strategi för det språk-, läs- och skrivutvecklande arbetet, så att alla barn och elever är med redan från början.

Barns och elevers individuella behov kräver en flexibel strategi-, metod- och materialanvändning av lärare och pedagoger. Som exempel behöver pedagogerna i förskolan fundera kring hur alla barn nås av högläsning, även om en del barn inte har ro att sitta stilla och lyssna på en bok eller är vana att bli lästa för. Vidare behöver pedagogerna ge barn ytterligare språkligt stöd med t.ex. TAKK (tecken som alternativ och kompletterande kommunikation) samt symboler/bilder för att förstärka kommunikationen i olika situationer.

I skolan bör den första läs- och skrivinläringen involvera både ett syntetiskt (från delar till helhet) och ett analytiskt (från helhet till delar) synsätt, dvs. både produkten och processen behöver vara i fokus samtidigt. Detta kallas för en *interaktiv läsinläring*. Att i den första läs- och skrivinläringen endast fokusera på en bokstav blir för många elever alltför ensidigt och taget ur sitt sammanhang. Alla barn och elever behöver också tidigt, redan från förskola och förskoleklass, få kunskap om och utbildning i att använda assisterande teknik såsom tangentljudningsprogram, talsyntes och ljud/talböcker, vilket tidigt främjar reflekterande, analyserande och kunskapsutvecklande strategier, vilka kompletterar den mer traditionella läs- och skrivinläringen.

”Att kunna läsa, förstå, tolka och tala om olika texter, både eftertänksamt och kritiskt, är en individuell rättighet. Det är också en förutsättning för att kunna värna om de demokratiska värderingar och den värdegrund som samhället bygger på. För att eleverna ska få en god läsutveckling behöver de få en medveten undervisning i läsförståelse redan i de första skolåren.

Eleverna behöver sedan få fortsatt stöd genom hela grundskolan för att bli aktiva, eftertänksamma och kritiska läsare. God läsförståelse påverkar möjligheterna att utveckla kunskap i alla skolämnen

och genom hela skoltiden. God läsförståelse är också nödvändig för att klara sig i ett samhälle som bygger på skriftspråklig kompetens.

För att kunna argumentera och delta i olika beslutsprocesser krävs både förmåga att kunna uttrycka sig, få andra att lyssna och att kritiskt läsa olika texter. Det finns nämligen inga neutrala texter: bakom varje text finns en författare. En förutsättning för att läsning också ska upplevas som en betydelsefull aktivitet, både i skolåren och senare i livet, är att man förstår vad man läser och också känner engagemang och har intresse för det man läser.” (Westlund, 2016)

Exempel på frågor att ställa sig:

- Hur definierar vi främjande och förebyggande arbete och vad innebär det för oss i praktiken, dvs. hur arbetar vi främjande och förebyggande så att barn och elever i mindre utsträckning hamnar i språk-, läs- och skrivsvårigheter?
- Hur skapar vi intresse för och utmaning genom språkutvecklande aktiviteter som t.ex. aktiv högläsning, bok/textsamtal, lek med ord, bokstavsljud och bokstäver etc. i vardagliga situationer för *alla* barn och elever?
- Hur gör vi när barn och elever som uppvisar språkliga svårigheter och/eller inte visar intresse för t.ex. ljud, bokstäver, högläsning etc.? Hur arbetar vi samtidigt för att stimulera och utmana de barn och elever som är språkligt starka?
- Hur säkerställer vi att barn och elever med språk-, läs- och skrivsvårigheter, t.ex. språkstörning och dyslexi, utmanas tillräckligt kunskapsmässigt även om de inte har med sig språk-, läs- och skrivförmågan fullt ut? Vilka pedagogiska strategier, material samt assisterande teknik behöver våra barn och elever ha tillgång till och utbildas i?
- Hur säkerställer vi att barn och elever med annat modersmål utmanas tillräckligt kunskapsmässigt även om de inte har med sig språket fullt ut? Vilka pedagogiska strategier, metoder, material samt assisterande teknik behöver våra barn och elever ha tillgång till och utbildas i?
- Hur använder vi och hur delar vi med oss av våra olika kompetenser på bästa sätt för att kunna möta barns och elevers olika behov? Vilka behov har vi som pedagog/lärare/lärargrupp vad gäller intern/extern fortbildning/handledning? Hur nyttjas det kollegiala lärandet?
- Hur organiserar vi oss på (för)skol-, grupp- och individnivå vid terminsstart så att vi kan erbjuda flexibla lösningar och därmed skapa förutsättningar för ett främjande och förebyggande arbete med utgångspunkt i nuvarande barn- och elevgrupp? Vilka ledarhandlingar krävs både på ledningsnivå och pedagognivå?
- Hur organiserar vi schema- och resurstekniskt för att skapa möjliga utrymmen för alternativa gruppkonstellationer, alternativa lärmiljöer utifrån barns och elevers individuella behov, förebyggande arbete, tidiga insatser, särskilt stöd etc.?

Eleverna behöver också utveckla och automatisera sin tekniska läsning. Teknisk läsning innebär:

- **Fonologisk medvetenhet** innebär att ha kunskap om hur bokstäver (grafem) representeras av språkljud (fonem).
- **Bokstavskunskap** innebär att kunna sätta namn på bokstäverna genom att känna igen deras form. Snabb tillgång till bokstäver i minnet är en förutsättning för att kunna läsa.
- **Avkodning** innebär att kunna sätta samman bokstäver så att de bildar ord som man kan läsa. Från att läsningen inledningsvis ofta är sökande ska den alltmer automatiseras.
- **Ortografisk läsning**, eller ortografisk helordläsning innebär att stavningsmönstret för ett ord skapar en inre abstrakt bild hos läsaren, läsningen har automatiserats. Det är bara när nya och obekanta ord dyker upp som läsaren stannar upp och använder avkodningsstrategin.
- **Läsflyt** innebär att kunna läsa en sammanhängande text på ordnivå.
- **Prosodi**, dvs. språkets rytm och melodi, innebär att kunna läsa med nyanserad röst och med rätt pausering.

Observation, kartläggning/bedömning och analys

All observation, kartläggning och analys ska vara undervisningsintegrerad, dvs. den måste få konsekvenser i undervisningen och inte enbart resultera i individuella åtgärder för de elever som inte når målen. Som stöd till de observationer och den dokumentation som pedagoger och lärare gör i sitt dagliga arbete kring barns och elevers språk-, läs- och skrivutveckling används både kvalitativt och kvantitativa bedömningsstöd och kartläggningsmaterial. Olika material har olika syften. Vissa tittar mer på en den enskilda individens utveckling medan andra syftar mer till att utveckla undervisningen. Det är alltid syftet som styr vilket kartläggningsmaterial som ska användas och aldrig materialet i sig.

Observation,
kartläggning
och analys

Kartläggningen och analysen måste ha koppling till den undervisning som har bedrivits och till de mål och kunskapskrav som ska nås. Syftet med de mer formella kartläggningarna, som främst görs med kvantitativt och normerat material, är att öka likvärdigheten och minska godtyckligheten i bedömningen i skolan. De följande analyserna, oavsett om det gäller kvalitativ eller kvantitativ bedömning, ger lärare tillgång till information om undervisningens påverkan på eleverna och hur undervisningen bör organiseras fortsättningsvis. Vid behov av stöd kontakta Resurscentrum Kärnhuset.

I förskolan ska arbetslaget kontinuerligt och systematiskt följa, dokumentera och analysera varje barns språkliga utveckling och lärande för att göra det möjligt att följa barns förändrade kunnande samt utvärdera hur förskolan tillgodoser barnens möjligheter att utvecklas och lära i enlighet med läroplanens mål (Lpfö 18). De språkliga målbilderna för förskolan kan även användas till att få syn på att vi ger *varje barn* förutsättningar att utveckla sina språkliga förmågor och färdigheter samt förståelse.

Obligatoriska kartläggningsmaterial och bedömningsstöd i skolan

- F-klass: Hitta språket (Skolverket)
- Åk 1-3: Bedömningsstöd i svenska och svenska som andraspråk (Skolverket)

Skolverkets material i F-klass och åk 1-3 behöver kompletteras med ytterligare bedömning med anledning av att de inte omfattar alla läroplanens mål och kunskapskrav och heller inte alltid fångar upp de elever som riskerar språk-, läs- och skrivsvårigheter. Exempel på andra kvalitativa material är *Nya språket lyfter* (åk 1-6) och *Språket på väg (åk 7-9)* och *Bygga svenska (åk 1-9)*. För att säkerställa att den kvalitativa kartläggningen inte blir alltför godtycklig kan sambedömning med kollegor samt samråd med personal med specialpedagogisk kompetens utgöra ett stöd.

Tänk på att en stor mängd information om en elev inte per automatik innebär information av god kvalitet!

Som kvantitativa kartläggningsmaterial finns det t.ex. olika avkodnings- och läsförståelsetester. De kvantitativa kartläggningsmaterialen används främst inom skolan och ger ofta ett stanine- eller percentilvärde om hur elevens prestation förhåller sig till en normalpopulation. De olika observations- och kartläggningsmaterialen utgör ett kontinuerligt stöd och elevernas språk-, läs- och skrivutveckling då de belyser progressionen i olika förmågor och färdigheter. Inför användandet av ett bedömningsstöd/kartläggningsmaterial är det viktigt att vara väl förtrogen med vad det bedömer.

Exempel på frågor att ställa sig:

- Hur följer, kartlägger och dokumenterar vi barns och elevers språk-, läs- och skrivutveckling (t.ex. språkförståelse, muntlig och kommunikativ förmåga, fonologisk/fonemisk medvetenhet, avkodning, läshastighet och ord/ text/hör/ läsförståelse) kontinuerligt i ett 1-16 års perspektiv?
- Vilka slutsatser drar vi och hur analyserar vi det aktuella materialet och observationerna? Hur påverkar det vi ser i analysen vår undervisning och vårt sätt att arbeta?
- Hur ska de kvantitativa kartläggningsmaterialen analyseras, så att de inte stannar vid ett stanine- eller percentilvärde?
- Hur kan vi använda de kvantitativa kartläggningsmaterialen i ett formativt syfte, dvs. så att resultaten för lärandet och undervisningen framåt?
- Hur kartlägger vi språk-, läs- och skrivutvecklingen hos barn och elever med annat modersmål?

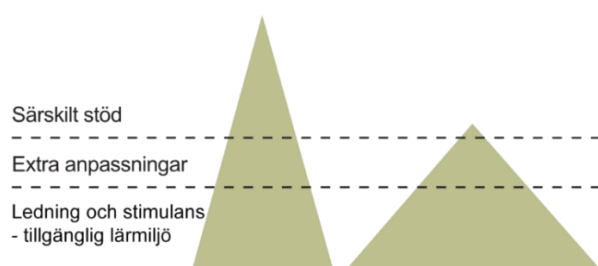
Tidiga insatser, åtgärder och särskilt stöd

Huvudsyftet med analyserna av observation och kartläggning/bedömning är att utveckla undervisningen och dess effekt på lärandet samt identifiera de barn och elever som är i behov av tidiga insatser, särskilt stöd och särskilda utmaningar.

Tidiga insatser,
åtgärder och
särskilt stöd

Beroende på de resultat som framkommit och den analys som gjorts behöver olika insatser/åtgärder samt extra anpassningar och särskilt stöd sättas in, *direkt* när ett behov uppmärksammas eller befaras. Risken blir annars att endast olika konstateranden görs termin efter termin och att dessa konstateranden varken leder till insatser eller förändringar i undervisningen. Det är av stor betydelse att undervisningen utgår ifrån aktuell barn- och elevgrupps identifierade behov och förutsättningar.

I en tillgänglig lärmiljö kan många barn och elevers behov tillgodoses inom ramen för den ordinarie undervisningen även om det alltid kommer att finnas barn och elever som är i behov av särskilt stöd. Genom att tillhandahålla en lärmiljö där så många hinder som möjligt undanröjs ges det bättre förutsättningar för en ökad likvärdighet, delaktighet, tillgänglighet och självständighet (Specialpedagogiska skolmyndigheten, 2018).

Barn och elever kommer till förskola och skola med väldigt varierande språkliga erfarenheter och kunskaper. Bland dessa finns barn och elever med begränsad språkförmåga till följd av t.ex. knapp text- och läserfarenhet eller andra språkliga svårigheter som rör social kommunikation, begreppsbyggnad, ordförråd, språkförståelse, text- och läsförståelse, uttalsutveckling och språklig medvetenhet mm, vilket på många sätt påverkar deras kommande språk-, läs- och skrivutveckling.

Dessa barn och elever lär sig ändå många gånger läsa tekniskt bra och stava korrekt, vilket kan dölja deras språkliga svårigheter. Utifrån denna begränsade språkförmåga finns en stor risk att barnens och elevernas ord-, text- och läsförståelse inte räcker till för mer reflekterande och analyserande uppgifter som krävs högre upp i skolan. Förskolans och skolans kompensatoriska roll och organisering av tidiga åtgärder kan i dessa fall vara helt avgörande för den vidare skolgången.

Elever som uppvisar svårigheter gällande avkodning, dvs den mer tekniska delen av läsning behöver tidigt få stöd direkt kopplat till på vilket sätt avkodningssvårigheterna yttrar sig.

Avkodningssvårigheter kan yttra sig på olika sätt. Dels kan en elev ha väldigt svårt med själva bokstav-ljudkopplingen vilket leder till en väldigt långsam och osäker avkodning. Dels kan en elevs avkodning vara väldigt snabb, men där eleven missar och chansar mycket. Dessa olika typer av avkodningssvårigheter kräver olika sorters åtgärder och kompensation, såsom t.ex. intensiv lästräning och assisterande teknik.

Exempel på frågor att ställa sig:

- Vilken undervisning, vilka pedagogiska strategier och stödstrukturer samt assisterande teknik och andra anpassningar och åtgärder behöver vi erbjuda, redan från förskolan, för att alla barn och elever ska ges förutsättningar och vara rustade för att kunna utvecklas så långt som möjligt enligt utbildningens mål, kunskapskrav och lokala hållpunkter?
- Hur säkerställer vi att tidiga insatser, extra anpassningar och särskilt stöd sätts in *omedelbart* då ett behov, t.ex. språk-, läs- och/eller skrivsvårigheter, har indikerats eller kan befaras?
- Hur tillhandahåller vi en så tillgänglig lärmiljö som möjligt i ett språk-, läs- och skrivutvecklande perspektiv där både lärare och elever använder och är väl förtrogna med olika resurser såsom t.ex. bildstöd, assisterande teknik och olika presentations- och redovisningsformer?
- Vilka resultat förväntar vi oss utifrån de insatser och åtgärder på (för)skol-, grupp- och individnivå som vi sätter in?
- Om vi märker att vi har barn och elever som inte får tillräcklig ledning och stimulans; hur arbetar vi då?
- Vilka pedagogiska och didaktiska strategier och metoder har vi att tillgå och kan dela med oss av på förskolan och skolan i ett kollegialt lärande?
- Hur organiserar vår undervisning för att tillgodose behoven hos elever med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi med t.ex. intensiv lästräning och assisterande teknik både på individ- och gruppnivå?
- Hur flexibel är förskolan och skolan för att kunna organisera olika typer av särskilt stöd?

Uppföljning, utvärdering, utveckling & utmaning

Det är viktigt att personalen regelbundet får möjlighet att kvalitativt följa upp organisering, undervisning, anpassningar och eventuella fortbildningsinsatser samt de effekter dessa får för barnens, elevernas men också personalens lärande och utveckling. Verksamheterna behöver ta hänsyn till de utvecklingsbehov som identifieras när det gäller det språk-, läs- och skrivutvecklande arbetet på såväl verksamhets-, grupp som individnivå. Detta för att öka medvetenheten kring språkutvecklingsarbetet i vardagen.

När det gäller uppföljning och utveckling av det språk-, läs- och skrivutvecklande arbetet behöver personalen i kollegiala dialoger identifiera vad olika insatser haft för effekt och vad ytterligare insatser ska leda till.

Uppföljning,
utvärdering,
utveckling och
utmaning

Exempel på frågor att ställa sig:

- På vilket/vilka sätt har jag utvecklat min undervisning och hur syns det i barnens och elevernas lärande?
- Har våra åtgärder resulterat i de förbättringar som vi avsåg från början? Om inte, vad kunde gjorts annorlunda?
- På vilket sätt har vår kunskap kring språk-, läs- och skrivutveckling ökat och vad tar vi med oss till nästkommande termin/läsår?
- På vilket sätt har vår undervisning och vårt arbete bidragit till barnens och elevernas möjligheter att utvecklas så långt som möjligt enligt utbildningens mål, kunskapskrav och lokala hållpunkter?
- Vilka utvecklingsområden och eventuella fortbildningsinsatser behöver verksamheten prioritera avseende språk-, läs- och skrivutveckling?

Överlämning och mottagande

Övergångar och mottaganden inom och mellan olika skolformer kontinuerligt inom våra verksamheter. Dessa övergångar och mottaganden kan påverka alla barn och elever, men i synnerhet de som är i behov av extra anpassningar eller särskilt stöd. Det är därför viktigt att det finns medvetna strategier med tydligt syfte vad gäller innehåll och samverkan, då överlämningar kan få både positiva och negativa effekter.

Varje gång det sker ett pedagog- eller lärarbyte, t.ex. vid avdelnings-, årskurs- eller skolbyte, finns det en risk att barnen och eleverna pausas i sin språk-, läs- och skrivutveckling. Detta beror till största del på att det ofta tar en tid för den nya pedagogen eller läraren att lära känna barnet eller eleven för sina syften, dvs. lärarens syn på lärande, samt för att skapa sig en bild av barnets eller elevens kunnande.

Om i stället den mottagande pedagogen eller läraren, genom en medveten och kvalitativt genomförd överlämning, får ta del av hur den tidigare undervisningen sett ut, vad som gynnat gruppens/elevens lärande, var gruppen/eleven befinner sig i sitt lärande samt hur gruppens/elevens styrkor respektive utvecklingsbehov ser ut, skulle den mottagande läraren och pedagogen tidigt ska kunna starta upp adekvat undervisning. Detta ger utrymme för att utmana barnen och eleverna direkt.

Genom att möjliggöra informationsutbytet redan en tid innan överlämningen och mottagandet sker kan mottagande pedagog och lärare planera inledande undervisning med utgångspunkt i var gruppen befinner sig, beroende på hur de blivit undervisade. En i kommunen framgångsrik modell har visat sig vara att påbörja överlämnings/mottagandeprocessen redan på vårterminen innan övergången och sedan följa upp denna i början av höstterminen.

Exempel på frågor att ställa sig:

- Vilken information kring barns och elevers språk-, läs- och skrivutveckling är relevant för att jag som *mottagande* lärare och pedagog ska kunna anpassa lärmiljö och undervisning utifrån grupp och individ redan vid terminsstart?
- Vilken information är relevant för mig som *överlämnande* lärare och pedagog att dela med mig utav med fokus på språk-, läs- och skrivutveckling ur såväl ett grupp- och individ- samt undervisningsperspektiv?
- Hur samverkar överlämnande och mottagande pedagoger för att skapa en röd tråd i barns och elevers lärande?
- Vilka rutiner finns för övergångar/mottagande på förskolan/skolan? Vilka forum för övergångar/mottagande finns?
- Hur omvandlar vi den överlämnande informationen till praktisk pedagogik och undervisning direkt vid terminsstart/tid för övergång?

Angående val av strategier, metoder och material

Det finns ingen metod, undervisningssätt eller särskilt material som, i sig självt, utvecklar barns och elevers språk-, läs- och skrivförmåga. Alla pedagoger och lärare har olika färdigheter som i kombination med olika elevgrupper, i olika lärmiljöer, får olika effekt på barnens och elevernas lärande. Det finns därför inga garantier för att något specifikt undervisningssätt kommer att leda till de önskade resultaten. Det är istället *förhållningssättet* samt det *medvetna* och *strukturerade* språkarbetet, vilket tar sin utgångspunkt i barns och elevers olika förutsättningar, som är avgörande.

Till hjälp i det språk-, läs- och skrivutvecklande arbetet finns en mängd olika strategier, strukturer, metoder och material. Dessa har alla fokus på att utveckla barns och elevers kunskaper och förmågor samt tillgodose deras olika behov. Vid val av strategi, metod eller material är det av stor vikt att veta med vilket syfte och mål det ska användas. Val av undervisningsstrategi bör avgöras av den enskilde pedagogen eller läraren och ha sin utgångspunkt i dennes pedagogiska kompetens och elevernas styrkor och behov. Om fokus ligger på att utveckla förmågan att reflektera och analysera texter ska metoden syfta till just detta.

Varje förskola och skola behöver gemensamt diskutera val av strategier, metoder och modeller för det språk-, läs- och skrivutvecklande arbetet. Frågor att ställa sig i detta arbete kan vara:

De val förskolan, skolan, arbetslagen och de enskilda pedagogerna/lärarna väljer att göra, när det gäller undervisningsstrategier och metoder, bör processas utifrån nuvarande pedagog-, lärar- och elevunderlags gemensamma och individuella styrkor och behov.

Exempel på frågor att ställa sig:

- Vilka olika strategier, metoder och material använder vi oss av och hur effektiva är de för att främja barns förändrade kunnande och elevers lärande ur ett språkutvecklande perspektiv?
- Vilka strategier, metoder och material borde vi fortsätta med, vilka borde vi vidareutveckla och vilka borde vi sluta använda?
- Vilka nya behov kring språk- och kunskapsutvecklande undervisning har blivit uppenbara?

Vid handlingsplanens framtagande

Handlingsplanen är en del av huvudmannens, förskolornas och skolornas systematiska kvalitetsarbete och ska ses som ett hela tiden pågående förbättrings- och utvecklingsarbete. All berörd personal bör involveras i arbetet med att ta fram en gemensam handlingsplan för just sin förskola/skola. En rekommendation är att arbetet inleds med att ledning och personal **tillsammans inventerar förskolans/skolans styrkor och utvecklingsområden** med utgångspunkt i *Rutin för arbete med barns och elevers språk-, läs- och skrivutveckling*. Förskolan eller skolan kan med fördel ta stöd av Resurscentrum Kärnhuset vid behov.

Förskolan/skolan gör därefter en prioritering och kan antingen påbörja arbetet i en specifik delprocess, där det finns ett stort utvecklingsbehov, eller i flera delprocesser där man redan kommit långt i sitt utvecklingsarbete. Arbetet ska hela tiden ha barnens förändrade kunnande och elevernas lärande i fokus. Beroende på var förskolan/skolan befinner sig i sin utveckling är det olika lätt respektive svårt att identifiera nästa steg. Personalen behöver i varje delprocess återkommande ställa sig frågorna:

**Vad gör vi? Varför gör vi det? Hur gör vi? Vad blev resultatet?
Fick det förväntad effekt på barnens förändrade kunnande och elevernas lärande?
Hur går vi vidare?**

Referenser

- Eklöf, E & Kristensson, J. (2012). Teoribakgrund till Rutin för arbete med barns och elevers språk-, läs- och skrivutveckling. Halmstad: Komac
- Hattie, J. (2012). Synligt lärande för lärare. Stockholm: Natur & Kultur
- Håkansson, J & Sundberg, D. (2013) Utmärkt undervisning – framgångsfaktorer i svensk och internationell belysning. Stockholm: Natur & Kultur
- Nottingham, J. (2013). Utmanande undervisning i klassrummet: Återkoppling, ansträngning, utmaning, rekreation. Stockholm: Natur & Kultur
- Skolinspektionen. (2010). Framgång i undervisningen. Dnr: 2010:1284
- Skolverket. (2012). Allmänna råd: Systematiskt kvalitetsarbete – för skolväsendet. Stockholm: Fritzes
- Skolverket. (2013). Forskning för klassrummet. Stockholm: Fritzes
- Skolverket. (2018). Läroplan för förskolan Lpfö 18. Stockholm: DanagårdLitho
- Skolverket. (2017a). Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet Lgr 11. Stockholm: Elanders
- Skolverket. (2017b). Läroplan för grundsärskolan Lgrsäl1. Stockholm: Fritzes
- Skolverket. (2012). Nya språket lyfter (rev upplaga enligt Lgr 11). Västerås: Skolverket
- Skolverket. (2011). Språket på väg (rev upplaga enligt Lgr 11). Stockholm: Skolverket
- Specialpedagogiska skolmyndigheten (2018). Värderingsverktyg för tillgänglig utbildning. Härnösand: SPSM
- Timperley, H. (2013). Det professionella lärandets inneboende kraft. Lund: Studentlitteratur
- Wiliam, D. (2013). Att följa lärande: Formativ bedömning i praktiken. Lund: Studentlitteratur

Bilaga

Meningsskapande sammanhang

Pedagogerna lyssnar in barnen och:

- det pedagogiska arbetets syfte är tydligt och kopplat till styrdokumentet,
- anpassar miljön och utvecklar material som stegrar utmaningarna i undervisningen,
- har ett tema-, projekt-, och innehållsinriktat förhållningssätt under hela dagen och över tid för att ge varje barn förutsättningar till berättande, reflektion och fördjupning.
- utmanar utforskande och undersökande i den pedagogiska miljön,
- skapar förutsättningar för nya upplevelser både inom och utanför förskolan. Nya upplevelser möjliggör vidgade samtal och ett utvecklat ord- och begreppsförråd,
- klär situationer och händelser i ord och begrepp över hela dagen,
- använder adekvata, nyanserade och avancerade ord och begrepp samt korrekt meningsbyggnad,
- introducerar nya, ämnesspecifika ord och begrepp samt varierar och vidgar varje barns möte med olika textvärldar och genre,
- skapar förutsättningar för högläsning och textsamtal i många olika sammanhang och miljöer för varje barn,
- är skrivande och läsande förebilder, samt utvecklar och vidgar varje barns text- och läsförståelsestrategier, och
- har en aktiv närvaro i lek och en miljö som främjar och uppmuntrar barnens kommunikativa utveckling, lärande och välbefinnande.

Reflektion för barns och pedagogers fortsatta lärande och utforskande

Pedagogerna:

- och barnen dokumenterar och synliggör tillsammans barnens tankar och hypoteser utifrån undervisningens innehåll och använder dem i det fortsatta arbetet,
- observerar, dokumenterar och synliggör både gruppens läroprocesser och det enskilda barnets förändrade kunnande,
- och barnen reflekterar tillsammans kring dokumentationerna som utgångspunkt för personalens analys och planering,
- använder kontinuerligt och systematiskt olika verktyg för reflektion, så som digitala bilder, observationer, film, barnens alster och egna dokumentationer (analogt såväl som digitalt), reflektionsprotokoll med mera, och
- ger varje barn förutsättningar att vara delaktiga i och kunna lära sig reflektera kring sitt lärande både genom lär- och dokumentationsväggar samt lärloggar i Unikum.

Dialogiska, flerstämmiga och utmanande miljöer

Pedagogerna lyssnar in barnen och:

- skapar dialoger med respekt för varje barns uttrycksätt och talutrymme samt visar en uppriktig vilja att förstå och tolka vad barnet/barnen menar,
- utmanar barnen genom att skapa olika typer av "lärandegrupper" utifrån barnens erfarenheter, förståelse, nyfikenhet och intressen,
- utmanar varje barns olika kommunikativa förmågor genom att erbjuda, många estetiska uttrycksformer, symboler/bilder och TAKK,
- uppmuntrar barnen att jämföra sina egna erfarenheter med det man upptäcker, utforskar, skapar, läser, skriver, berättar och samtalar om,
- uppmuntrar varje barn att använda, skapa och skriva med egna bilder, symboler, tecken och bokstäver, och
- tar till vara barns flerspråkiga repertoarer som resurser i lärandet.